

איתמר אבן-זהר וחנא שמרוק

לשון אותנטית, מסירת דיבור אותנטית: עברית ויידיש

התחדשות הלשון העברית ותרבותה, שבדאי היתה חלק מהתעוררות כללית זו, נתקלה בקשיים שונים מאלה של הלשונות האחרות. שהרי איש לא דיבר עברית בשום מקום, אפילו לא בכפרים נידחים, אותם "נטורי דלשנא" של התרבויות המתחדשות. היא יכלה להעמיד פנים של "לשון אותנטית" אך ורק בסיפורת על תקופת המקרא של תקופת ההשכלה. אך לא היה לה שום סיכוי להתקבל כאותנטית בתיאור ובהצגה של דמויות מזמנים אחרים, וקל וחומר מזמן ההווה. אף על פי כן, מעמדה המרכזי של העברית ברבי-מערכת התרבותית של היהודים במזרח אירופה, וההכרה בטקסטים שנכתבו בה בטקסטים הקאנוניים של התרבות הזאת, גרמה לכך שהעברית לא נדחתה, אלא להפך: היא הצליחה לפתח אמצעים שיאפשרו לה להעמיד פנים כלשון אותנטית. כבר בסיפורי יל"ג, אך במיוחד ממנדלי ואילך, פותחה "לשון אותנטית מדומה", שהיתה מבוססת על שיטות מחוכמות למדי של קאלקים (תרגומי-שאלה) בתחום הלסקיקאלי והדקדוקי ושל העברות בתחום התחביר (והריתמו-אינטונאציה). למעשה, פותחו בלשון הדיאלוגים דרכים לשקף הן דיבור ביידיש והן דיבור ברוסית. כך הצליחה העברית "לא לאבד את מקוריותה" ויחד עם זאת "לשקף מציאות" שהתבטאה בשפות שונות ממנה. אמנם, אי-אפשר לומר שלא התעוררה כלל התנגדות לשיטות אלה (וראה ביקורתו החריפה של דרויאנוב על מנדלי; מצוטט באבן-זהר [1], 293-294). יתר על כן, בצד המודלים החדשים שנוצרו בשיטות אלה המשיכו להתקיים המודלים של ההשכלה, במידה זו או אחרת של "ניקיון", אך בגזרות יותר ויותר שוליות של המערכת. אבל בהדרגה תפסה "לשון מדומה" זו את דרך המלך של הספרות העברית, עד כדי כך שהמשיכה להיות בשימוש זמן רב אחרי שכבר התגבשה עברית מדוברת בארץ-ישראל, ושיקוף השפות האחרות כבר חדל למלא תפקיד חי בתרבות היהודית ונעשה אנאכרוניזם גמור.²

במאה ה-19 באירופה, עודדו הרומאנטיקה והריאליזם כניסה של אלמנטים של "לשון טבעית", כלומר: לשון המשקפת את תכונות הדיבור "האותנטיות" של הדמויות המוצגות במחזה או בסיפור, אל תוך הספרות. שימוש בדיאלקטים לציטוט של דיבור אותנטי נעשה לגיטימי, ואפילו כתיבה בדיאלקט בלבד נפוצה במקומות רבים. בהדרגה, "אותנטיות" לשונית זו נתפסה כהכרחית לספרות. כמובן, בשום ספרות מספרויות אירופה - חוץ מאשר במיקרים קיצוניים במיוחד¹ - אין מדובר ברישום ממשי של לשון-דיבור. אלא שכל ספרות פיתחה לה, בהתאם למתחים המותרים ברבי-מערכת הלשונית בתוכה, רפרטואר של מסמני-דיבור: כלומר, רכיבים דקדוקיים, לקסיקאליים ואחרים (כגון דפוסים תחביריים הניתנים למימוש ריתמו-אינטונאציוני), שיכלו למלא את הפונקציה של "דיבור" לגבי האופוזיציה "לשון כתב משימרת" לשון דיבור אותנטית". כדאי לזכור, שמושג ה"אותנטיות" כנורמה של התרבות היה פעיל בגזרות רבות ושונות באותה התקופה: תיאור המציאות נדרש להיות "אותנטי", האדם נדרש להיות "אותנטי", ואותנטיות של שפה זוהתה עם אופי לא-מזויף, עם "טבעיות" ועם "פנות". גל ההתעוררות הלאומית שהתחיל עובר על אירופה עודד מצד אחד את השלטון לכפות לשון אחידה על הטריטוריה שתחת חסותו, לפעמים באמצעים אלימים, אך מצד אחר התעודדו מיעוטים שונים לחפש את זהותם בלשונם "האמיתית". בקאטאלוניה, בפרובאנס, בסקרביה, בצ'כיה, בנורבגיה ובמקומות רבים אחרים באירופה ניסו מיעוטים שלשון התרבות הישנה שלהם נדחקה מפני לשונות אחרות (הספרדית, הצרפתית, הגרמנית, הדנית) להחיות את לשונם הישנה, או לתקנן אותה מלכתחילה (אם לא היתה מתוקנת, או שהתקן שלה לא נתפס כמותאם לזמן החדש). במאבק זה מילאה הספרות שהחלה להיכתב בלשונות אלה תפקיד חשוב, לא רק בגיבוש השימוש המחודש (או החדש), אלא גם בהפצתו ובשיכנוע הרבים לקבלו.

² תיאור קצר זה מסתמך בעיקר על: אבן-זהר [1] (קאלקים והתנהגות העברית בתוך רב-לשוניות), [11a] (תדירת

¹ כגון בנאטוראליזם. דוגמה קיצונית: המחזה האורגני לגרהארד האופטמאן (1892).

החילוני-למחצה, של יידיש עוררה קשיים ניכרים. למעשה, כבר בשלהי המאה ה-19, כלומר באותה תקופה עצמה שיידיש הלכה והתגבשה כלשון ספרות מודרנית, החלו חלקים לא-מבוטלים של האינטליגנציה היהודית להשתמש בשפות האחרות: רוסית, פולנית ועוד. שפות אלה הפכו לא רק לשפות תרבות גבוהה, אלא לשפות בית של ממש. בבית רבים מן הסופרים עצמם (כגון בבית מנדלי, פרץ או שלום עליכם) דיברה האשה, או דיברו הילדים, רוסית או פולנית. וכך, מכיוון שלא שימשה עוד לשון-שיחה לקשת נושאים די נכבדה של חיי היום-יום החדשים של שיכבה חברתית מרכזית בעם, נמנע מידיש לפתח דפוסי-ביטוי לנושאים האלה. נוצר אפוא מצב, שלשון "אותנטית" זו ("ארכי-אותנטית" בתפיסה העממית, בהשוואה לעברית של אותם הימים) חדלה להיות אותנטית לגבי גיורה לא-מבוטלת של המציאות היהודית.

מצב זה דחק בהכרח את ספרות יידיש למצוא פתרונות לבעיות שלא היו מוכרות לה מלכתחילה. כמה אופציות עמדו להלכה לרשותה: ללכת בדרכי העברית וליצור "לשון אותנטית מדומה" על ידי קאלקס, המציאות אד-הוק, העברת תחביר/ריתמוס-אינטונאציה וכו'; להפחית את כמות הדיאלוג ולהמיר חלק ממנו במבע משולב, כמונולוג פנימי או כסיגנונים אחרים: לנתר על תיאור והצגה של גיבורים ו/או מציאות חברתית המחייבת מסירת דיבור אותנטי שלהם, ולצמצם את המציאות המעוצבת בספרות לאותן שכבות יהודיות שאצלן יידיש היא עדיין לשון דיבור חיה, או למציאות של העבר, שבה היתה יידיש לשון חיה.

נראה, שבתקופה זו של פריחת ספרות יידיש, האופציה הראשונה אינה זמינה לה, מפני שאיננה נסבלת מבחינה אידיאולוגית, אך העדר כל מחקר אינו מאפשר לקבוע מה היתה במציאות הפרופורציה בין לשון אותנטית (מסוגנת) ובין לשון מומצאת בתוך ספרות יידיש. מעט ברור יותר מעמדן של שתי האופציות האחרות. אמנם, העדר מחקר מדוקדק בנושא זה אינו מאפשר גם כאן לקבוע בודאות לא את התפוצה ולא את הדרכים הספציפיות שבהן התמשו אופציות אלה. אבל אין ספק בעצם מימושן של האופציות, ומה שמעניין במיוחד הוא, שהבעיה לא נעלמה מעיניהם של כמה מחשובי הסופרים, אם כי בודאי לא חדרה לתודעת הכלל. דוגמה מעניינת אחת היא דוד ברגלסון (1884–1952), המצוטט כמי שחולק על הביקורת שייחסה את השימוש במבע משולב (בלשונם: "דיאלוג בגוף שלישי") ברומאן שלו "נאך אלעמען" (1919) לסגנון האימפרסיוניסטי של היצירה. "לפי ברגלסון, הדבר נובע במישרין מכך, שמירל וסביבתה מדברים רוסית, וקשה היה אפוא לתת לדיבור זה את האקויוואלנט הישיר ביידיש. חייבת היתה להיווצר צורה בלתי-ישירה" (ליבערבערג [5; 1934], 73). דעה זו חוזרת ומצוטטת על-ידי הערש רעמעניק, מבקר מימסדי בברית-המועצות, במאמר-הזכרונות שלו שנתפרסם זה

אין ספק, שפיתוח הרפרטואר (של רכיבים ודגמים) לאותנטיפיקאציה מדומה של העברית, עם כל זריותו, תרם להגמשתה ולהעשרתה. ייתכן, שאף הקל על חידוש הדיבור העברי בארץ-ישראל, במובן זה שדרך הקאלק (ליידיש, בעיקר) לא נתפסה כמוזרה או כ"מורגשת כזרה". מצד אחר, "מלאכותיות" זו של העברית ו"חוסר האותנטיות" שלה היו, כידוע, בסיס להסתייגות הולכת וגוברת ממנה של חלק מהאינטליגנציה היהודית. לשון יידיש החדשה ("יידיש המזרחית") החלה בהדרגה להיתפס – לקראת שלהי המאה – כאלטרנאטיבה מוצלחת לעברית. בסופו של דבר, אי-אפשר להכחיש שהיו לה, ליידיש, יתרונות בולטים רבים על פני העברית. קבלתה כלשון קאנונית לא חייבה בעיקר אלא השתחררות פסיכולוגית ואידיאולוגית. אין ספק, שטבעיותה, מיידיותה ועושר האריאנטים שבה הוא שקסם גם לאותם סופרים, שכבר לא התעניינו בהפצת "ההשכלה", ולא היו זקוקים לרעיון ההשכלה כדי להצדיק את השימוש בה. לא שיידיש היתה כבר לשון "גמורה" ו"מסוגנת", אלא שמבחינת האינטרסים של הספרות הסיפורית, כגון איפיון דמויות ומצבים באמצעים חסכניים, מידיים וממוסדים בלשון (כלומר, "נתונים"), אפשר היה "לקחת מן המוכן", בין "כפי שהוא" ובין "תוך כדי סיגנון".

וכך, בעוד הסופרים העבריים מרגישים "יסורי גיהינום" (ביאליק, "חבלי לשון" [2], ריג) כדי למצוא דרכי-ביטוי, בעיקר במה שנוגע למסירת דיבורם של גיבוריהם, בודאי הרגישו עצמם סופרי יידיש כמי שלחמם ניתן בשפע, ומן המוכן, אף על פי שלא בכל המישורים והתחומים הכל היה מצוי בה, ואף על פי שגם בה היתה קיימת תחושה חריפה של מחסור בקונוונציות מחייבות (תחושה שגם יל'ג וגם פרץ מבטאים אותה בצורה חד-משמעית). אבל בכל מה שנוגע ל"מסירת דיבור אותנטי" יכלה ספרות יידיש לראות את עצמה, ובצדק, כעולה לאין ערוך באפשרויותיה על העברית. אף על פי כן, ה"ימים הטובים" מבחינה זו לא נמשכו, כנראה, זמן רב. בשיא פריחתה של ספרות יידיש כבר ניצבה לשון יידיש לפני בעיות, שהיו קשות לא פחות מאלה של העברית בשעתה. אמנם, היא השתחררה מתלותה בעברית ומהפונקציה שמילאה ברבי-מערכת עברית-יידיש (אבן-זהר [11b]), ואף דחקה כמעט כליל את העברית, שהיתה בודאי נעלמת כלשון התרבות של העם היהודי אילולא קם היישוב בארץ-ישראל. אך ההתבוללות המהירה והמאסיבית דווקא של קהל הקוראים החילוני, או

המודלים הרוסיים (לעברית), [11b] (השימוש שעשתה העברית ביידיש), [11] (הדיאלוג העברי בזיקתו אל הרוסית והיידיש, מודגם על-פי גנטין), פרי [12] (שיכתובים בין עברית ליידיש בלחץ תכונות הלשוניות), שמרוק [9] (מודלים רוסיים, בעיקר מישניים, בשירת ביאליק), [9א] (אספקטים של יחסי העברית והיידיש במשך הדורות). כן מאלפת האנאלוגיה עם המצב הלשוני בספרות הערבית: ראה סומך [7], וכן סומך [7א] בחוברת זו של הספרות.

אין כמעט בפרוזה בידיש בפולין רופא יהודי ועורך־דין, מורה ועסקן מפלגה, גימנאזיסט וסטודנט. אין יצירות, המספרות לכם על ההרפתקאות ועל הגלגולים המשונים של קומוניסט יהודי: אינכם רואים את החלוץ, את הרביוניסט, את המתבלבל, את הבונדיסט, את איש ה"לגינים" (יחידות צבאיות של פילוסדסקי בימי מלחמת־העולם הראשונה ולאחריה) היהודי ואת חסידו של פילוסדסקי, את בעלי התואר "דוקטור" הגליציאים, את הגבירות של ערי־המרפא, את העלמות היהודיות האֶלגאנטיות שמילאו את אולמות התיאטרון הפולני, את בתי־הקפה, את הקאבארֶטים, ולא ידעו עד הרגע האחרון שייקפו ביחד עם סבתותיהן האדוקות. משהו קרה לספרות יידיש בפולין – ולא רק בפולין בלבד – משהו המנגוד לכל היסטוריה ספרותית ולכל פילוסופיה ספרותית. (באשביס [3; 1943], 470)

לדעת באשביס, בעוד שלסופרי יידיש הקלאסיים (לינצקי, מנדלי, שלום עליכם) קל היה ללעוג ליהופץ ולקבציאל, ל"נכדים הספרותיים שלהם" קשה היה ליצור קשר עם המציאות של זמנם, משתי סיבות עיקריות: ראשית, לסופר היהודי היה נסיון־חיים מועט ביותר בחיי החברה החילונית ("וועלטלעך לעבן"). בדרך־כלל הצטמצם נסיון־החיים שלו ל"חדר", לבית־המדרש ולרחוב היהודי. הוא לא יכול היה לתאר "איכרים, ציידים, דייגים, כורי־פחם, ספורטאים, פועלי־רכבת, מכונאים, שוטרים, חיילים, אוניות, מטוסים, מירוצי־סוסים, אוניברסיטאות, סאלונים ואלף עצמים ואנשים אחרים, שהם הם החיים החילוניים" (שם, 471). שנית, לא היתה בשפתו של סופר יידיש אפשרות ליצג אותם אובייקטים ועניינים הקשורים בכל הנושאים של החיים. "הוא [הסופר] לא יכול היה אפילו לכנות בידיש בשם את כל אותם הפרחים, [...] שראה במסעו אל מחוץ לעיר" (שם, שם). קשה היה לסופר יידיש לתאר אפילו את אחיו עצמו ובשרו, את האינטליגנט היהודי" (שם). הנסיונות שנעשו בכרית־המועצות או בארצות־הברית לעצב דמויות של שיכבה חברתית זו לא עלו יפה, לדעת באשביס. לפיכך היה המוצא היחיד של הסיפורת בידיש לחזור לדרך הגלגול על העבר, או לדרך של "לחפור במעמקים, להביט לאחור, לחפש בשפל את הגדולה, את היהודיות העמוקה, הנצחית" (שם, שם). במלים אחרות: לחזור ולתאר את העבר, מה שהפך את ספרות יידיש בעל־כורחה, לדעת באשביס, לספרות "מוגבלת בתמאטיקה שלה, ספרות של קרן־זווית, של היוצא־דופן" (שם, שם).

כנראה בעת ובעונה אחת עם פירסום סקירתו על ספרות יידיש בפולין וביקורתו על הימנעותה מלעסוק בתחומי

בונדיסט, דעם יידישן לעגינער און אָנהענגער פון פילוסדסקין, די גאליציאנער דאָקטוירים, די דאָמען־העלדן פֿון קורערטער, די עלעגאַנטע יידישע מיידלעך, וואָס האָבן אָנגעפֿילט די פּוילשע טעאַטערן, קאָפּעניזער, קאָבאַרעטן, און וואָס האָבן ביו דער לעצטער מינוט נישט געוואָסט, אז זיי גייען אונטער צוזאַמען מיט זייערע פרומע באַבעס. עפעס האָט פּאַסירט מיט דער יידישער ליטעראַטור אין פּוילן – און ניט בלויז אין פּוילן – וואָס איז געווען אין קעגנזאץ צו יעדער ליטעראַטור־געשיכטע און ליטעראַטור־פּילאָזאָפּיע.

מקורב בסאָוועטיש היימלאַנד (8; 1980), 112):³

[...] כאשר הכנתי יחד עם אשת הסופר, ציפע [ציפורה], בשנת 1961, כרך של מבחר כתביו [של ברגלסון] בידיש, עמדתי במאמר־המבוא שלי לאותו הכרך, בין השאר, על שאלת המונולוג הפנימי ביצירת ברגלסון שלפני המהפכה, ועל שאלת השתיקה וההרהורים הבאים במקום דיבור ובמקום הכנסת שיחה חיה ודיאלוג בין הדמויות. ציפע הסבירה לי את העניין בכך, שמירל הורביץ ושאר בחורים ובחורות במזאסטירישקי' כבר לא דיברו יידיש באותו הזמן, והסופר לא יכול היה אפוא למסור דיאלוג חי [של דיבורים] בידיש. אם אמנם כך הוא הדבר יש עוד מקום לבדוק, אבל צריך לתת על כך את הדעת. (ההדגשה שלנו – אא"ז וח"ש)⁴

נראה, שמבין סופרי יידיש גילה רגישות רבה לבעיה זו יצחק באשביס זינגר. הוא הצביע עליה בהזדמנויות שונות, ואף ניסה להתמודד עם ניתוח מקיף של תוצאותיה בהקשרים שונים, אולי אפילו תוך הפרזה עובדתית. בסקירה על ספרות יידיש בפולין שבין שתי מלחמות העולם, סקירה שנכתבה בעצם שנות המלחמה (1943), הצביע באשביס על הימנעותה של ספרות יידיש מתיאור גורות נכבדות בחיי המציאות היהודית בפולין, ורמז על תלותה של נסיגה זו במצב הלשוני:⁵

³ במקור: [...] ווען איך האָב אין 1961 צוזאַמען מיט דעם שרייבערס פּרוי ציפע ציגעגרייט זיינעם אַ באַנד אויסגעוויילטע ווערק אויף יידיש, האָב איך אין מײַן אַרײַנפֿיר־אַרטיקל צו אָט דעם באַנד, צווישן אַנדערן, זיך אָפּגעשטעלט אויף דער פּראָבלעם פֿונעם אינערלעכן מאָנאָלאָג אין בערגעלסאָנס ווערק ביו דער רעוואָלוציע, אויף דער פּראָבלעם פֿון שווייגן און טראַכטן אַנשטאָט ריידן און פֿירן לעבעדיקע שמועסן און דיאַלאָגן צווישן די פּאַרשווינען. ציפע האָט דאָס מיר דערקלערט דערמיט, וואָס מירל הורוויץ און אַנדערע מאָנאָסטירישטשער מיידלעך און יינגלעך האָבן שוין דעמאָלט קיין יידיש ניט גערעדט, און דער שרייבער האָט דעריבער ניט געקאָנט געבן קיין לעבעדיקן דיאַלאָג אין יידיש. צי איז דאָס ווירקלעך אזוי, איז נאָך אַ פּראָגע, אָבער אין זיינע האַבן דאַרף מען דאָס.

⁴ צמצום כמות הדיאלוג (תוך אופציה להעמיד במקומו מונולוג פנימי, היכול להיות מסוגנן יותר מאשר הדיאלוג) הוא בלי ספק השיטה הישירה והבלתי מתחכמת ביותר להתמודד עם מצב של אייכות למסור דיבור אותנטי. אין ספק שכך נהגה הספרות העברית במיקרים לא מעטים, דבר הנראה "מתקבל על הדעת" מבחינת ההיסטוריה המוכרת של העברית. שאלה פתוחה היא לפי שעה עד כמה אופציה זו שימשה בספרות יידיש מעבר למיקרה של ברגלסון, שגם הוא, כמוכן, טעון עדיין בהברה ואישור.

על צמצום הדיאלוג בעברית ועל שיעורי דיאלוג בטקסטים בפרספקטיבה השוואתית ראה אבן־זהר [ג1] (בעיקר סעיף 5 והערה 13).

⁵ במקור: עס איז כמעט נישטאָ אין דער יידישער פּראָזע אין פּוילן דער יידישער דאָקטאָר און אַדוואָקאַט, דער לערער און פּאַרטיי־טוער, דער גימנאַזיסט און סטודענט. ס'זענען נישטאָ קיין ווערק, וואָס דערציילן אײַך די אַוואַטורעס און אויסטעלישע גלגולים פון יידישן קאָמוניסט: איר זעט נישט דעם חלוץ, דעם רעוויזיאָניסט, דעם אַסימילאַטאָר, דעם

מביע באשביס את הדעה, ש"כאשר ציבור המשתמש בשפה מסוימת מתחיל להשתמש בשפה אחרת לחלק מצרכיו, מאבדות מלים רבות, שהיתה להן פעם משמעות מדויקת, את מובנן ומקבלות צביון מליצי. אחרות נשכחות לגמרי. מלים חדשות אינן נוצרות [...]” (באשביס 3א; 1943], 2). לפיכך, "כמעט לא קיים שום יהודי, היכול לכנות בידיש את כל מה שעניו רואות ואת כל מה שליבו הוגה. [...] יידישיסטים מושבעים נאלצים להשתמש במלים ובביטויים אנגליים רבים בשפתם היומיומית" (שם, 3). למשל, במקום להשתמש במלים הקיימות בידיש למכונת-כתיבה, עט נובע, ארנק, שולחן-כתיבה, עגבניה, כרוב, חביתה וכדומה, משתמשים הכל במלים האנגליות. מי שמתעקש לדבר "יידיש נקייה" נראה קומי, "ומתבדחים על חשבונו" (שם).

ראייה זו של מצב היידיש מביאה את באשביס למסקנה, שידיש הולכת ונעשית שפה מלאכותית, היכולה לשקף את העבר בלבד. "בדיוק כפי שפעם היה מגוחך, כאשר סופר עברי שם בפיו של בעל-עגלה מעיירה קטנה את המלים 'גש הלאה, בן-בליעל', מכיוון שמלים אלה היה להן טעם של תנ"ך, כך מצלצלים מלים וביטויים בידיש, כששמים אותם כפי אנשים החושבים ומדברים אנגלית" (שם, 4). וגם בארצות-הברית, כמו בפולין, "הפרו-זאיקונים הטובים ביותר בידיש", "במודע או שלא במודע", נמנעים מלתאר את החיים באמריקה. "הנוער היהודי האמריקני מסולק אוטומאטית כגיבורים לרומאן בידיש. אי אפשר למסור את דיבורם, את מחשבותיהם, במלים שדיברו בהן וחשבו בהן אנשים אחרים, בזמנים אחרים" (שם, שם). ואומר באשביס, באופן המזכיר כל-כך את מצבם של סופרי-העברית לפנים: "סופר אינו יכול ליצור בלשון, שכבר מלכתחילה היא בגדר תרגום" (שם, שם). "ברובה, שהעמידו אותו במוזיאון, אי-אפשר לנהל מלחמת בזק" (שם, 5): הכתיבה בידיש הופכת להיות דומה לכתיבה בלשון-הקודש, שכולה מלאה שברי פסוקים. ואפילו מלים שקשה לתאר את יידיש בלעדיהן (כמו "שגץ" ["שקץ" – כינוי לנער גוין]) או ביטויים כמו טאנצן פון שמחה [לרקוד משמחה], האקן א טשייניק [לקשקש בקומקום], האָבן עגמת-נפש [להצטער], עסן קדחת [לאכול קדחת], שריינען חיזוקיים [לצעוק לשווא]: זיך קראצן אין דער לינקער פאה [להתגרד בפאה השמאלית] (שם, 6), הפכו באמריקה להיות כמעט מגוחכים. ושוב, כמו שעברית היתה, בזמנו של מאפו, מותאמת ביותר למסירת העבר, אך לא ההווה, כך גם יידיש. סופר יידיש באמריקה הכותב על וארשה, וילנה או לודז', או על זמנו של קאזימיר הגדול, אינו עושה זאת "מפני שהוא בורח מהמציאות", אלא מפני שבאותם הימים שהוא מתאר דיברו יידיש, וכעת מדברים אנגלית או

חיים שונים בגלל מיגבלות הלשון, פירסם באשביס מאמר חריף ביותר על מעמדה וסיכוייה של ספרות יידיש בארצות-הברית,⁶ ובו הביע דעות מקבילות לדבריו ביחס למצב בפולין, אך מנוסחות בחריפות רבה יותר. במאמר זה (שהופיע בליווי הערת הסתייגות חריפה של המערכת)⁷

⁶ לפי עדותו של באשביס, מייד עם בואו לארצות-הברית, בדרך מן האונייה לביתו של אחיו, הסופר (ביידיש) י. זינגר, התחיל לחוש את הבעייתיות שבכתיבה על חיי היהודים בארצות-הברית בלשונם של היהודים שהובאה ממזרח אירופה. בפרקי הזכרונות שפירסם בעיתון היידי פאָרווערטס ב-14.11.1964 בכותרת "פֿון דער אלטער און נייער היים" [מן המולדת הישנה והחדשה] [33], הוא חוזר על הרבה מהדברים שפירסם במאמריו משנת 1943. הבעיה התעוררה, לדבריו, בהיכרות הראשונה עם ה"דראגסטור" בדרך מן הנמל לבית-אחיו: "הוא הכניס אותי למין משהו, שהיה שילוב של בית-מרקחת, מסעדה, חנות ממתקים [...] ועוד הרבה דברים. [...] – מה זה? שאלתי את קריסטאל [ידיד של הזינגרים], והוא ענה: – זה דראגסטור, בית-מרקחת. – בבית-מרקחת אוכלים? [...] – כן, בבית-מרקחת אמריקני אוכלים". על אירוע זה אומר באשביס: "בית-המרקחת ההוא היה בשבילי סמל לדור הפלגה, שאלוהים בלל את שפתו. המלה "אפטייק" [בית מרקחת], שייצגה בפולין תמונה ברורה, הפכה להיות לא בעלת מובן אחד, אלא בעלת הרבה מובנים, ואיבדה עליידי כך את תוכנה". חוץ מההרגשה, שהוא נמצא בנוף מזר, כאילו הועבר לפתע "לכוכב לכת אחר", "הכאיבה לי העובדה שבכת אחת לא היו לי שום מלים בידיש למספר רב של עצמים. [...] איך אפשר בכלל לתאר בידיש עולם שהוא שונה לגמרי וחדש מכל מה ששפתנו באה אתו [עד כה] במגע?" לאחר שנתנו לו לאכול חצאי-אשכוליות ("האֶלֶב גרעיפפרוטס") לקינוח סעודה, "מאכל שלא טעמתי עד אז מעולם", הוא שואל את עצמו: "נו, איך קוראים למאכל הזה בידיש? אכלתי פרי שלא היה לו כלל שם בלשוני".

⁷ בשולי מאמרו של באשביס מופיעה ההערה הבאה: "הדעות על לשון יידיש וספרותה שמביע יצחק באשביס במאמר אינן הדעות של סביבה. עוד נחזור לרדן בשאלות הנידונות במאמר זה". ואמנם, בגיליון העוקב של סביבה פירסמה קדיה מולודובסקי, עורכת כתבי-העת; מאמר-פולמוס ארוך, ובו היא מנסה לענות לבאשביס. היא איננה מנסה לסתור את ה"דיאגנוזה" של באשביס על מצב היידיש, אבל איננה מוכנה לקבל את מסקנותיו. המעניין בתשובתה, שהיא מסתמכת על מה שנעשה בספרות העברית, כשהלשון העברית היתה במצב דומה. "האם לא הרגיש מנדלי כמה קשה לתאר את קבציאל בעברית?" שואלת מולודובסקי [6], [58], ובכל זאת הצליח מנדלי לתת "צביון של יידיש לעברית" ("האָט [...] פֿאַריידישט די העברעאישע שפראך [...]"), מפני ש"כל לשון ניתנת לעיצוב [מאדולירן]" (שם, שם). לדעתה של מולודובסקי, אחת התכונות של לשון הספרות היא היכולת ליצור "אשליות לשוניות" (שם, שם), והיא מביאה כסיוע לטענותיה את מיקרה הדיאלוג בסיפורים האוקראיניים של גוגול. איך פתר גוגול את הבעיה שגיבוריו מדברים אוקראינית, ואילו הוא כותב ברוסית? "מבעד למשפטים הרוסיים שלו מצלצלת הנעימה האוקראינית" (שם, 59). אכן, קשה לומר שזיקתה של קדיה מולודובסקי ליידיש נשענת על התפיסה שידיש היא לשון אותנטית. להפך, תפיסתה מקבילה לגמרי לעמדה שהיתה רווחת – למעשה, אם לא להלכה –

בהיסטוריה של הספרות העברית. אכן, קשה למצוא עדות חריפה יותר להתהפכות היוצרות במצב של העברית לעומת היידיש בדרונו.

לא איפשרה לו לשים בפייה את השפה החדשה, מפני שהיא שיקפה סיגנון של דיבור איכרים, ובשום אופן לא של אינטליגנציה. פתרונו, בחלק מן הרומאנים שלו, הוא כזה: "בדרך כלל מובאת הרפליקה הראשונה או החלק הראשון של רפליקה ארוכה יותר בלשון שהגיבור משתמש בה [במצאות], והשאר מובא בלשון שהספר כתוב בו, כלומר בדרך כלל בלשון החדשה" (דאלה [10], 126). אך ברומאנים אחרים מצא גארבורג "דרך עוד יותר גמישה לשמר משהו מהאופי של הדיבור האינדיבידואלי, והיא: להשתמש בצורה העקיפה [כלומר: במכע משולב], אחרי שהגיבור אומר בתחילה כמה דברים בשפתו הרגילה" (שם, שם). כך, כדי לקיים מצד אחד את דרישת האותנטיות, ומצד אחר לא לפגוע באידיאולוגיה של השימוש בלשון החדשה, מוצא גארבורג פתרונות סגנוניים-קומפוזיציוניים, הדומים לפתרונות שעליהם הצביע ברגלסון שנמצא בדילמה דומה, וכדאי גם לפתרונותיהם של סופרים אחרים במצבים דומים בספרויות שונות.

מראי-מקום

1. אבן-זהר, איתמר. "לברור מהותה ותפקודה של לשון הספרות היפה בדיגלוסיה". הספרות, ב, מס' 2 (1970), 286-303.
- א1. —. "מה בישלה גיטל ומה אכל צ'יצ'יקוב? למעמד הדנטאציה בלשון הספרות העברית בדורות האחרונים". הספרות, מס' 23 (1976), 1-7.
- ב1. —. "אחרית דבר: קנוט המסון ו'רעב'". בתוך המסון, קנוט, רעב, תרגם אבן-זהר, איתמר. שוקן, ירושלים-תל-אביב, תשל"ז, 177-185.
- ג1. —. "הדיאלוג אצל גנסין ושאלת המודלים הרוסיים". בתוך אורי ניטן גנסין: מחקרים ותעודות, עורכים מירון, דן ולאור, דן. מוסד ביאליק, ירושלים. (בדפוס)
2. ביאליק, חיים נחמן. "חבלי לשון". בתוך כתבי... ב, דביר, תל-אביב, תר"ץ, ריא-רכג.
3. באשעוויס, י[צחק]. "אירום דער יידישער ליטעראטור אין פוילן". צוקונפט, 1943, 468-475.
- א3. —. "פראבלעמען פון דער אידישער פראָזע אין אַמעריקע". סביבה, מס' 2 (1943), 2-13.
- ב3. [—]. [וואַרשאַווסקי, יצחק. "פון דער אַלטער און נײַער הײַם". פאַרווערטס, 14.11.1964.
4. ורסס, שמואל. "הלשון והסגנון של הטקסטים העבריים [של יוסף פרל] ומקורותיהם. בתוך יוסף פרל, מעשיות ואגרות: מצדקים אמיתיים ומאנשי שלומנו, מהדירים שמרוק, חנא וורסס, שמואל. האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ירושלים, 1969, 49-63.
5. [ליבערבערג, י]. "מאטעריאלן צו ד. בערגעלסאָנס בײַאָ ביבליאָגראַפיע". בתוך וויסנשאַפט און רעוואַלוציע, 1, קיוב, 1934, 67-74.
6. מאָלאָדאָווסקי, ק[דיה]. "צו די פראָבלעמען פון דער אידישער פראָזע אין אַמעריקע". סביבה, מס' 3 (1943), 53-61.
7. סומך, ששון. שאלת הלשון בספרות העברית החדשה. משרד החינוך והתרבות, המרכז לתכניות לימודים - אוניברסיטת תל-אביב, הפאקולטה למדעי הרוח, 1980.
- א7. —. "הדילמה הלשונית בדראמה של תופיק אל-חכים". הספרות, מס' 30-31.

"ז'ארגון [כלומר: שפה מעורבת של יידיש ואנגלית] שהוא, הסופר, אינו אוהב, ובמקום שאין אהבה למלה, שם גם אין המלה יכולה להיות יוצרת" (שם, 8). וכך, "כפי שעברית היתה עד כה שפה, שקשרה אותנו עם תקופת התנ"ך; כפי שארמית עוזרת לנו לזכור את תקופות הגלות הראשונות; כפי שספרדית מזכירה לנו את תקופת ספרד - כך הולכת יידיש ונעשית בהדרגה לשון שבעזרתה אנו יכולים לקיים קשר רוחני עם כמה מאות השנים האחרונות של ההיסטוריה שלנו, שנים שהיו, מבחינה לאומית ודתית, שנים פוריות ועשירות" (שם, 10). אבל בתור לשון ההווה, אין ליידיש "כל תקווה" (שם, 11): "יידיש היא קריקטורה של לשון אם רוצים להשתמש בה לנושאים 'חילוניים', אבל מלאה אפשרויות בלתי-מנוצלות לתיאור העבר שלנו וליצירת יצירות-אמנות, הקשורות מבחינה תמאטית באתמול" (שם, 12). ומסכם באשכים:⁸

לשון אמנו ["מאמע-לשון" - שם נרדף ליידיש כפי דוברי יידיש] הודקנה. האמה היא כעת כבר סבתא וסבתא רבה. [...] היא עושה טעויות קומיות ומערבבת את היוצרות. אבל רק כאשר היא רוצה להיות מודרנית, ללכת עם הזמן, להראות כמה היא חילונית. כשהיא מתחילה לדבר על האתמול (בלשונו של בעל כישרון אמיתי), פיה מפיץ מרגליות. (שם, 13)

*

פעולת מצב הלשון על הכרעות בתחום לשון-הספרות, קומפוזיציה ותמאטיקה - גם אם לא בכל מיקרה היא קיצונית כל כך בתוצאותיה כמו במיקרה המתואר - היא תופעה אוניברסאלית. למשל, השימוש האפשרי אצל ברגלסון בשיטת צמצום כמות הדיאלוג, וכן הכנסת מונולוג פנימי או מבע משולב (בתור מוצא ממצב בעייתי של אי-יכולת למסור דיבור אותנטי בלי שמסירה כזאת תתנגש אידיאולוגית באותה לשון שהסופר רוצה ביקרה), כנראה אינו מיקרה יחיד או המצאה פרטית. במחקרו על סגנונו של אַרְנֶה גארבורג (1851-1924) מצביע החוקר הנורבגי יוהאנס דאלה על כך, שהשימוש המרובה של הסופר במבע המשולב לא נבע אך ורק מלהיטות אחר "הסגנון האימפרסיוניסטי", אלא פתר לו בעיה מעשית. גארבורג היה מראשוני הסופרים הנורבגיים שכתבו בלשון-הכתב הסינתטית החדשה שחיבר איוואר אוֹסְן על בסיס חלק מהדיאלקטים הנורבגיים, כדי לשמש מישקל-נגד ללשון הדנית שהפכה ללשון-התרבות וללשון-הדיבור של המעמד הבינוני בנורבגיה (תיאור קצר ראה אבן-זהר [ב1], 179-180). כשבא לתאר ברומאנים שלו דמויות שדיברו במציאות פדנית-הנורבגית, דרישת האותנטיות

⁸ במקור: אונדזער מאמע-לשון איז אַלט געוואָרן. די מאמע איז איצט שוין אַ באַבע און עלטער-באַבע. [...] זי מאכט קאַמישע טעותים און פאַרדרייט די יוצרות. אָבער דאָס איז נאָר דעמאָלט, ווען זי וויל זײַן מאָדערן, מיטגיין מיט דער צײַט, ווייַזן איר וועלטלעכקייט. ווען זי הייבט אָן שמועסן וועגן דעם אַמאָל (דורך דעם מויל פון אַן אמתן טאַלענט), שיטן זיך פֿון אירע ליפן פּערל.

- 11b. —. "Aspects of the Hebrew-Yiddish Polysystem". 1979. (forthcoming)
- 11c. —. "Russian VPC's in Hebrew Literary Language". *Slavica Hierosolymitana*, V. (in press)
12. Perry, Menakhem. "Thematic and Structural Consequences of Auto-Translations by Bilingual Yiddish-Hebrew Writers". in *Translation Theory and Intercultural Relations*, eds. Even-Zohar, Itamar & Toury, Gideon. 1981, 181–192.
8. רעמעניק, הערש. "איך בין א קריטיקער". סאָוועטיש היימלאַנד, 8, 1980 (אוגוסט), 107–116.
9. שמרוק, חנא. "הקריאה לנביא: שניאור, ביאליק, פּרץ, נאדסון". הספרות, ב, מס' 1 (1969), 241–244.
- 9א. —. ספרות יידיש: פרקים לתולדותיה. המכון לפואטיקה וסמיוטיקה ע"ש פורטר, אוניברסיטת תל-אביב/מפעלים אוניברסיטאיים, תל-אביב, 1978.
10. Dale, Johs. A. *Studiar i Arne Garborgs språk og stil*. Aschehoug, Oslo, 1950.
11. Even-Zohar, Itamar. *Papers in Historical Poetics*. The Porter Institute, Tel-Aviv University, 1978.
- 11a. —. "Russian and Hebrew: The Case of a Dependent Polysystem". in Even-Zohar [11], 63-74.

אוניברסיטת תל-אביב
 החוג לתורת הספרות הכללית
 והאוניברסיטה העברית, ירושלים
 החוג ליידיש

"AUTHENTIC LANGUAGE" AND "AUTHENTIC REPORTED SPEECH":
HEBREW VS. YIDDISH

by ITAMAR EVEN-ZOHAR AND KHONE SHMERUK

[Hebrew article: 82-87]

Put in use again for secular literature during the 19th century, the Hebrew literary language encountered difficulties vis-à-vis the dominating norm of "authentic language" for reporting speech. Due to its position within the polysystem of Jewish culture, however, it managed to develop devices for a pretended authentic language, based mainly on sophisticated simulation of actual speech in the immediate adjacent languages, namely Yiddish and Russian. Yiddish, on the other hand, gradually emerging as a new literary language, could justifiably consider itself as superior. In contradistinction to Hebrew, reported speech in Yiddish literary dialogue could to a large extent be a simulation/stylization of "real" and "authentic" speech in that language. Soon, though, Yiddish had to face increasing difficulties of the sort Hebrew had faced before. In consequence of the rapid and massive assimilation, remarkable sectors of the Jewish intelligentsia started, already towards the end of the 19th century, using other languages for a growing range of purposes. Gradually, more and more subjects were less and less

conveyable in Yiddish, if at all. As a result, Yiddish fiction was pushed to look for solutions to these difficulties. Some writers seem to have partly given up direct speech in favour of combined speech and internal monologue. Others had apparently to give up relating to contemporary reality, and confined themselves to the past. Isaac Bashevis Singer, for one, strongly pointed out these unexpected and frustrating problems, eventually drawing the conclusion that Yiddish was a language capable of conveying only the past in eastern Europe. For the present, and especially in the United States, it was "a caricature of a language". To defend Yiddish, Kadya Molodovski was prepared to accept the solutions once used by Hebrew, i.e. to create an illusory language. Hebrew, meanwhile, became a full-fledged language in Palestine (and later in Israel). The nature of "authenticity" vs. "non-authenticity", respectively attributed to the once-partners and later-foes, has ultimately been totally reversed. The article quotes Bashevis's views and provides an analogous case from the New-Norwegian.